

ЕКОНОМІКА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

УДК 338.24

В. Г. Маргасова

кандидат економічних наук, доцент
Чернігівський національний технологічний університет

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розкрито потенціал системно-синергетичного підходу при формуванні системи стратегічного забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці. Визначено сутність, структуру та властивості системи, розглянуто її функції, методи, інструменти та ресурсне забезпечення, що розкриває теоретико-методологічний базис забезпечення стійких взаємозв'язків між елементами економічної безпеки як цілісної складної відкритої системи. Основними принципами цілісності національної економіки як системи є взаємозалежності її елементів і орієнтація на забезпечення стійкості.

Ключові слова: стійкість економіки, економічна безпека, системно-синергетичний підхід, система стратегічного забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці.

I. Вступ

Основним завданням формування системно-синергетичного підходу до системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці є вироблення аксіоматики, яка характеризує сферу й умови його застосування, а також вибір економіко-математичного апарату дослідження. При цьому технології прикладного застосування системно-синергетичного підходу, що включає сукупність правил для використання методів системного аналізу при визначенні показників ефективності та ризиків виконання цільової програми і названі ключовими системними технологіями [2], є найбільш ефективними для дослідження системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці. Ці технології мають відповідати на такі питання: як сформувати програму та врахувати всі необхідні її компоненти; як визначити числові значення показників діяльності; як подати всю необхідну й достатню інформацію особі, яка приймає відповідне рішення; як визначити реалізованість кожного компонента програми; як підвищити кваліфікацію виконавців програми?

II. Постановка завдання

Метою статті є побудова системи стратегічного забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці на основі системно-синергетичного підходу, що завдяки об'єднанню компонентів зумовлює появу нової інтегративної (синергетичної) властивості проектованої системи.

Сучасна національна економіка значну увагу приділяє проблемам стійкості економі-

чних систем, що стало об'єктом досліджень відомих учених: В. Благодатного, В. Вітлінського, С. Дятлова, А. Завгороднього, Б. Карпінського, І. Лук'яненко, В. Леонтьєва, О. Ляпунова, Ф. Ларрена, С. Онишко, М. Соколова, О. Селищева, Дж. Сакса, О. Теліженка, В. Трояновського, О. Чимітової, М. Фоміна, С. Фішера, Дж. Хікса та ін.

Проблеми економічної безпеки широко актуалізуються у працях вітчизняних науковців: О. Алімова, О. Барановського, З. Варналія, Т. Васильцева, О. Власюка, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Єрмошенка, В. Микитенка, Г. Пастернак-Таранущенко, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі, С. Шкарлета, В. Шлемка; а також зарубіжних: Л. Абалкіна, С. Дойла, Є. Олейникова, В. Сенчагова, В. Тамбовцева, В. Панькова та ін.

III. Результати

Системно-інтегративний аспект передбачає виділення системоутворювальних механізмів, що забезпечують при об'єднанні компонентів появу нової інтегративної (синергетичної) властивості проектованої системи. Встановлення системоутворювального механізму є одним з визначальних моментів використання системного підходу до проектування будь-яких систем. Не викликає сумніву те, що системно-синергетичний підхід є складною частиною загальнонаукового підходу, методом постановки завдань, метою якого є створення методів і засобів дослідження складних за своєю організацією об'єктів. У його основі – діалектичний взаємозв'язок аналізу та синтезу (прикладна діалектика). Зауважимо, що сутність системно-синергетичного підходу як методології наукового пізнання полягає в розгляді об'єкта як системи з єдиних позицій цілі-

сності, що дає змогу аналізувати екзо- та ендогенні зв'язки й економічні відносини, виявляти закономірності та взаємозв'язки, враховувати вплив факторів, зміна яких призводить до виявлення найкращих способів досягнення цілі. При цьому системно-синергетичний підхід у забезпеченні стійкості економіки до загроз економічній безпеці дає можливість розглядати їх як складну систему взаємопов'язаних елементів і визначити сукупність принципів, законів функціонування та розвитку цієї системи.

Важливим аспектом функціонування оригінальної системи стратегічного забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці (ССЗСЕ_{ЕБ}), з погляду синергетики, є питання інтенсивності впливу факторів, які можуть вивести її до точки біфуркації. Як уже зазначалося, у нестабільному стані навіть найменший вплив може змінити розвиток цілої системи, а в стані, близькому до рівноваги часто й суттєві фактори мають лише локальне значення та не призводять до зміни стану цієї системи. Водночас найстійкішою є саме складна система, оскільки в ній зміна параметрів лише одного з компонентів не призводить до зміни всіх інших і виходу системи з рівноваги. Відповідно, складність системи зумовлена кількістю флуктуацій, яких вона зазнала за певний період часу.

В основу методології системно-синергетичного підходу покладено такі принципи:

- взаємодія підсистем характеризується необмеженою кількістю результатів, що робить непрогнозованою зміну самої системи;
- зміна системи зумовлена направленістю, якістю взаємодії підсистем;
- цілі функціонування підсистем відрізняються від цілей системи, внаслідок чого генеральну мету неможливо подати че-

рез систему цілей підсистеми, а лише як вектор цих цілей;

- система являє собою не цілісність із підсистем, що її складають, а єдність їх узгодженої взаємодії;
- різні за своїми цілями, природою підсистеми неможливо уявити у вигляді структури або ієрархії, а їх дія один щодо одного має ірраціональний характер;
- метою системно-синергетичного підходу є підвищення економічної раціональності, стійкості, впорядкованості взаємодії;
- структура системи визначається параметрами когнітивної системи, щодо якої вона моделюється.

Формування наукових підходів для обґрунтування сутності ССЗСЕ_{ЕБ} подано в таблиці. Зазначимо, що системно-синергетичний підхід до ССЗСЕ_{ЕБ} включає:

- 1) формування теоретико-методологічного базису та створення самої системи;
- 2) розкриття сутності та змісту "самоорганізації" й умов досягнення синергізму щодо ССЗСЕ_{ЕБ};
- 3) розробку основних стратегій розвитку, напрямів і значущих пріоритетів ССЗСЕ_{ЕБ} як цілісної складної системи;
- 4) побудову концептуальної моделі адаптивної ССЗСЕ_{ЕБ};
- 5) розробку збалансованої системи оцінювання (збалансованої системи показників-індикаторів) та інших інструментів опису синергізму;
- 6) визначення синергетичної ефективності забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці. Таким чином, формування/розбудова специфічного типу ССЗСЕ_{ЕБ} є одним із пріоритетних завдань, які передують реалізації на практиці Стратегії забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці.

Таблиця

Формування наукових підходів для обґрунтування сутності системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці *

Наукові підходи	Характеристика	Ефект
1	2	3
Системний	Розгляд економічної безпеки як цілісної системи взаємопов'язаних елементів	Дає змогу аналізувати зовнішні й внутрішні зв'язки, економічні відносини, виявляти закономірності та взаємозв'язки, враховувати вплив факторів і знаходити найкращі способи досягнення мети
Синергетичний	Розкриває такі характеристики ССЗСЕ _{ЕБ} , як: складність, динамічність, невизначеність, самоорганізація. Синергетичний підхід є перспективним напрямом розвитку системного підходу	Враховування нелінійної динаміки зовнішнього й внутрішнього середовища економіки та взаємодії елементів ССЗСЕ _{ЕБ} . Результатом взаємодії й координації її елементів є досягнення синергетичного ефекту (позитивного чи негативного)
Системно-синергетичний	Містить дослідження закономірностей самоорганізації та саморозвитку забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці (ЕБ). Розкриває уявлення про цілісність, складність, системність, наявність зв'язків і взаємодії її елементів	Досягнення впорядкованості в ССЗСЕ _{ЕБ} як цілісної складної відкритої системи
Економічна теорія	Заснована на класичному визначенні економічної ефективності – максимізації співвідношення отриманого економічного ефекту до витрат на його досягнення	Підвищення економічної ефективності та стійкості економіки

1	2	3
Стратегічне управління	Розробка місії, системи цілей, стратегії розвитку та завдань, які їх реалізують, заходів, програм. Вирішення проблем забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці на основі реалізації Концепції	Врахування факторів зовнішнього (світової економічної системи) та внутрішнього середовища, їх впливу на розвиток ССЗСЕ _{ЕБ} . Розробка та реалізація стратегії розвитку дає змогу досягти необхідних результатів для забезпечення стійкості економіки
Ситуаційний	Реалізація можливостей у напрямі досягнення цілей забезпечення стійкості економіки до загроз ЕБ на основі усунення конкретних проблемних ситуацій	Дає змогу здійснювати ефективне управління конкретною ситуацією та приймати своєчасні науково обґрунтовані управлінські рішення для забезпечення стійкості економіки
Системно-синергетичний підхід до забезпечення стійкості економіки до загроз ЕБ	Розкриває теоретико-методологічний базис забезпечення стійких взаємозв'язків між підсистемами (елементами економічної безпеки) та підвищення ефективності ССЗСЕ _{ЕБ} як цілісної складної відкритої системи	Виділення ССЗСЕ _{ЕБ} з позицій системно-синергетичного підходу, що дає змогу досягти синергетичний ефект і максимізувати синергетичну ефективність економіки. Використання системно-синергетичного підходу дає можливість виробити нові підходи та методи забезпечення стійкості економіки до загроз ЕБ

* Авторська розробка.

Визнаємо, що економіка України та її економічна безпека розглядаються як складна система в гармонії та дисгармонії, яка, як і будь-яка інша економічна система, забезпечує життєздатність під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Такі системи потрібно досліджувати із застосуванням гомеостатичного системного підходу, адже порушення їх важливих параметрів призводить або ж до загибелі самої системи, або до втрати стійкості та життєздатності (для економіки – це рівні інфляції та безробіття, забезпечення прожиткового мінімуму тощо). Таким чином, виходячи з наведеного вище категоріально-теоретичного та методологічного апарату, можна сформулювати таке визначення.

Відтак, *система стратегічного забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці* – це цілісна, впорядкована сукупність підсистем, взаємопов'язаних важелів та регуляторів у межах відповідного типу механізму, методів і засобів, заходів економічного, науково-технічного та організаційного характеру, що спрямовані на довгострокове забезпечення стійкості й захищеності національної економіки від загроз в умовах невизначеності та ризиків.

Це трактування містить ознаки, які властиві складній динамічній та збалансованій системі, тобто оригінальній ССЗСЕ_{ЕБ}. По-перше, це цілісна сукупність елементів, яка має певну організацію, структуру та впорядкованість. По-друге, цілі та завдання, для реалізації яких створюються елементи цієї системи, інтегровані в систему цілей і завдань соціально-економічного розвитку держави. Звідси стає очевидним, що оригінальна ССЗСЕ_{ЕБ} має достатньо складну будову. Вирішальну роль при формуванні такої системи має визначення її елементів.

Використання положень системно-синергетичної методології дає можливість визначити склад та структуру основних елементів ССЗСЕ_{ЕБ}, яка є відносно відокремленою й має особливі структурні зв'язки (див. рис.).

На нашу думку, основними підсистемами досліджуваної системи є:

1) структурна підсистема – сукупність елементів (виробнича, демографічна, енергетична, продовольча, інвестиційно-інноваційна, соціальна, зовнішньоекономічна, макроекономічна, фінансова безпека), на які спрямована державна політика, що реалізуються за допомогою відповідних механізмів створення умов стійкості економіки до загроз економічній безпеці;

2) підсистема прогнозування й моделювання – забезпечує автоматизацію багатоваріантних розрахунків коротко- та довгострокових прогнозів розвитку національної економіки на сценарній і цільовій основі;

3) підсистема оцінювання та контролю – призначена для різнобічного аналізу соціально-економічних показників, побудови зведених інтегральних оцінок, а також контролю та відстеження тенденцій розвитку національної економіки;

4) підсистема прийняття рішень і управління – сприяє реалізації заходів та завдань забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці, а також гармонійні взаємодії всіх підсистем.

При цьому специфічні функції ССЗСЕ_{ЕБ} полягають не лише в моніторингу та ідентифікації загроз, реалізації адекватних заходів щодо їхнього уникнення, нейтралізації чи мінімізації наслідків за допомогою відповідного інструментарію, а й у реалізації семи специфічних функціоналів (див. рис.):

– захисна функція полягає в створенні соціально-економічних ресурсів, необхідних і достатніх для забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці, їх захисту від нераціонального використання та руйнувань, що можуть завдати збитків національній економіці, а також захист останньої від зовнішнього соціально-економічного втручання;

Рис. Структурна схема базових елементів системи стратегічного забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці (авторська розробка)

- регуляторна функція передбачає нейтралізацію загроз і забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці за допомогою державного та ринкового механізмів. Механізм ринкового регулювання – об'єктивна основа нейтралізації загроз, що виникають (за допомогою цін і конкуренції економіка повертається в рівноважний стан), а державне регулювання доповнює та посилює ринковий механізм. Однією із цілей державного регулювання є забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці, що, у свою чергу, спрямоване на забезпечення рівноваги між заощадженнями та інвестиціями, макроекономічної стабільності, підтримання стійкого економічного зростання;
- запобіжна (превентивна) функція специфічного виконання завдань ССЗСЕ_{ЕБ} спрямована на запобігання критичним ситуаціям в економічних процесах і явищах, що потребує розроблення низки заходів соціально-економічного та організаційно-технічного характеру, з метою передбачення загроз і небезпек, а також підвищення захисної функції;
- соціальна функція визначає здатність системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці здійснювати взаємореалізацію інтересів суб'єктів господарювання та соціальних груп, а також можливість найповнішого задоволення рі-

зноманітних потреб усіх членів суспільства в небезпечних умовах. Реалізація цієї функції сприяє формуванню високого рівня життя населення та гарантує виконання соціально-економічних прав і свобод громадян (останнє деталізовано в роботі [1, с. 56–58]).

Вважаємо за необхідне доповнити вищевикладений перелік і такими специфічними функціями, як *інноваційна, адаптаційна та аналітична*.

Зазначимо, що інноваційна функція виявляється в необхідності забезпечення інноваційного характеру функціонування економіки як головного чинника забезпечення стійкості останньої. Забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці неможливе без урахування інноваційних компонентів при розробці кожного напрямку державної соціально-економічної політики.

Адаптаційна функція сприяє збереженню внутрішньої єдності системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці та взаємодії внутрішнього й зовнішнього середовища для координації та подолання суперечностей між суб'єктами економічних відносин. Здатність до адаптації формується за рахунок як внутрішніх властивостей системи, так і відповідно до рівня її взаємодії із зовнішнім середовищем. Вона виявляється через інтегрування, координацію та впорядкування елементів внутрішнього середовища, тобто має міжфункціональний характер. Адаптаційна функція системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці реалізується за рахунок таких його властивостей, як інтегрований характер та мобільність виконання завдань.

Аналітична функція є однією з ключових, яка сприяє забезпеченню стійкості економіки до загроз економічній безпеці, гармонізації відносин у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Засновуючись на результатах аналізу, науково обґрунтовуються стратегічні, поточні й оперативні рішення щодо подальшого розвитку національної економіки та зміцнення її економічної безпеки.

Відповідно до наведеного на рисунку елементного складу оригінальної ССЗСЕ_{ЕБ}, зауважимо, що, досліджуючи відповідний тип механізму, необхідно виділити інструменти як підходи, що використовуються суб'єктами для забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці.

Так, наприклад, організаційні інструменти повинні бути спрямовані на вдосконалення організаційної структури ССЗСЕ_{ЕБ}, яка сприятиме розвитку суб'єктів економічних відносин, налагодженню взаємодії між ними та державою, їх інтеграції у світовий економічний простір. Економічні інструменти мають впливати на національні економічні інтереси та включають сукупність інструментів фінансової, соціальної, зовнішньоекономічної, продовольчої, енергетичної, інвестиційно-інноваційної політики держави. Зазначимо, що до методичних інструментів зараховуємо систему показників, яка характеризує кількісні та якісні параметри стану економіки, а також граничні значення за всіма її складовими; до мотиваційних інструментів залучимо сукупність концептуально-аналітичних підходів, що регулюють процес мотивації суб'єктів національної економіки до виконання цілей соціально-економічного розвитку держави (інструменти заохочення, примусу та співучасті); інформаційних інструментів, які призначені для передачі, обробки, роз'яснення, використання інформації про кількісний і якісний стан національної економіки, загрози її економічним інтересам – інкорпоруємо ще й когнітивно-інформаційний інструментарій об'єктно-цільового впливу.

Поряд із наведеними вище детермінантами формування та запровадження у практику ССЗСЕ_{ЕБ} вважаємо за доцільне розкрити й різні за природою резерви та можливості (ресурси також) у межах ресурсного забезпечення її дії. До останніх включаємо такі елементи:

– фінансові – сукупність власних та залучених грошових коштів і їх еквівалентів у формі цільових грошових фондів;

– інформаційні – сукупність різних даних про стан національної економіки (інформація, яка оприлюднюється в ЗМІ, в мережі Інтернет, наукових виданнях, статистична інформація тощо);

– кадрові – сукупність підготовленого персоналу, необхідного для роботи в інституціях, які входять до системи забезпечення стійкості економіки до загроз економічній безпеці.

У межах процесу взаємодії підсистеми не тільки обмінюються інформацією, здійснюється їх взаємний вплив одна на одну, але й відбувається об'єднання зусиль елементів, що знаходяться в такій підсистемі, для вирішення конкретних завдань, поставлених усією системою перед кожним елементом. У цьому сенсі слід сказати й про те, що така взаємодія (і, відповідно, її спрямування) визначає існування та структурну організацію ССЗСЕ_{ЕБ}.

IV. Висновки

Зазначені методологічні розробки та прикладний управлінський інструментарій за результатами їхньої апробації й використання дають змогу зазначити таке: реалізація системно-синергетичного підходу щодо формування, розбудови (при перманентному вдосконаленні її архітектури) та впровадження в практику оригінальної ССЗСЕ_{ЕБ} сприятиме отриманню додаткового ефекту. Крім того, є можливість активізувати системоутворювальні процеси та процеси раціо-

налізації використання й нарощування власного стратегічного потенціалу в контексті освоєння масштабів системно-універсального функціонування за наслідками реалізації найбільш результативних можливостей макроекономічного регулювання, сформованих у ретроспективному періоді.

Список використаної літератури

1. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / [З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко]. – Київ : Знання України, 2011. – 299 с.
2. Ильичев А. В. Основы анализа эффективности и рисков целевых программ. Истоки, формализация, реализация / А. В. Ильичев. – Москва : Научный мир, 2009. – 332 с.
3. Ліпкан В. А. Синергетичний і гомеостатичний підходи до системи національної безпеки [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан // Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2003_2/_z_mist_03/lipka.htm.
4. Маргасова В. Г. Теоретико-методологічні основи забезпечення економічної безпеки регіону / В. Г. Маргасова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 10 (124). – С. 186–194.
5. Микитенко В. В. Державне управління забезпеченням економічної безпеки : навч. посіб. / В. В. Микитенко, Я. В. Чернятевич. – Київ : НАДУ При Президентіві України, 2009. – 143 с.
6. Могилевский В. Д. Методология систем / В. Д. Могилевский. – Москва : Экономика, 1999. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2014.

Маргасова В. Г. Формирование системы стратегического обеспечения устойчивости национальной экономики

В статье раскрыт потенциал системно-синергетического подхода при формировании системы стратегического обеспечения устойчивости экономики к угрозам экономической безопасности, определены сущность, структура и свойства системы, рассмотрены ее функции, методы, инструменты и ресурсное обеспечение, что позволяет раскрыть теоретико-методологический базис обеспечения устойчивых взаимосвязей между элементами экономической безопасности как целостной сложной открытой системы. Основными принципами целостности национальной экономики как системы являются взаимозависимость ее элементов и ориентация на обеспечение устойчивости.

Ключевые слова: *устойчивость экономики, экономическая безопасность, системно-синергетический подход, система стратегического обеспечения устойчивости экономики к угрозам экономической безопасности.*

Marhasova V. The Formation of the System of Strategic Ensuring of the National Economy Sustainability

The article revealed the potential of system-synergetic approach in the formation of the system of strategic ensuring of the economy sustainability to the threats to economic safety, defined the essence, structure and properties of the systems considered its functions, methods, tools and resources, and to theoretical and methodological basis of sustainable relationships between elements of economic security as an integral complex open system. The basic principles of the integrity of the national economy as a system is the interdependence of its elements and focus on sustainability ensuring. System-synergetic approach to economy sustainability ensuring must take into account the factors of the global economic system (the external environment) and internal environment, as well as their influence on the development of the national economy on the basis of not only the method of analogies and prototypes, but also methods of strategic management. Thus, integrating the theoretical concepts of economic theory, strategic management and system-synergetic approach is a necessary prerequisite for a more holistic understanding of the system ensure economic resilience to the threats to economic security in the context of the development of the original strategy of the appropriate type. System-synergetic approach to this system include: the formation of the theoretical-methodological basis and the creation of the system itself; the disclosure of the essence and content, self-organization and conditions for synergy in the system; the development of key strategies, directions and significant priorities of the system as a whole complex system; building a conceptual model of an adaptive system; the development of a balanced assessment system (balanced scorecard indicators and other tools to describe synergies; the determination of the synergistic effectiveness of the economy sustainability ensuring to the threats to economic safety.

Key words: *economic sustainability, economic safety, system-synergetic approach, system of strategic ensuring of the economy sustainability to the threats to economic safety.*